

CEMAAT VE CEMİYET

FERDINAND TÖNNIES

VakıfBank Kültür Yayınları: 0026
İnsan ve Toplum: 004

**CEMAAT VE CEMİYET
FERDINAND TÖNNIES**

Özgün adı
Gemeinschaft und Gesellschaft
Türkçesi
Emre Güler

Genel Yayın Yönetmeni
A. Tarık Çelenk

Tasarım ve Yayın Kimliği
Bülent Erkmén

Tasarım Uygulama ve Yayın
Standartları
Barış Akkurt, BEK

Kapak Görseli
Orhun Erdenli

Yayın Danışmanı
Dr. Hasan Aksakal

Kitap Editörü
Erdem İlgi Akter

Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Son Okuma
Selim Karlıtekin

Tasarım Danışmanlığı
BEK

VakıfBank Kültür Yayınları

Saray Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdéniz Caddesi
No:7/A1 – Kat 13,
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 724 2614
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

Üretim ve Satış Müdürü
Hüseyin Esén

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş.,
2018

ISBN 978-605-7947-33-8

Kitabın Türkçe yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Ofset Yapımevi

Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,
34410 Kağıthane, İstanbul
Telefon: 0 212 295 86 01
Sertifika No: 12326

1. Baskı: Mart 2019

CEMAAT VE CEMİYET

DENEYSEL KÜLTÜR BİÇİMLERİ OLARAK
KOMÜNİZM VE SOSYALİZM İNCELEMESİ

FERDINAND TÖNNIES

TÜRKÇESİ
EMRE GÜLER

*Daha evvelki sohbetlerimizin anısına,
dostum Friedrich Paulsen'e
ithaf edilmiştir.*

Xenokrates'e göre, felsefenin icadının sebebi
hayat meselelerindeki düzensiz unsurları
ortadan kaldırmaktır.
(Galen, *Felsefe Tarihi*, 3. Bölüm)

FERDINAND TÖNNIES

Sosyolojinin kurucu babalarından Alman düşünür Ferdinand Tönnies 1855'te Kuzey Almanya kırsalında, varsıl bir çiftçi ailesinde dünyaya geldi. Jena, Bonn, Leipzig ve Berlin gibi farklı üniversitelerde devam eden akademik eğitiminin sonunda, 1877 yılında Tübingen Üniversitesi'nden Yunan dili alanında, 1881'de ise Kiel Üniversitesi'nden felsefe alanında iki doktora derecesi aldı. Sol eğilimli siyasi görüşleri sebebiyle geç başlayan ve aralıklarla devam eden kurumsal akademik yaşamı, Nazi rejimi tarafından Kiel Üniversitesi'nden ihraç edilene kadar sürdü.

Sosyolojik kuram, yöntem ve araştırmanın farklı alt-alanlarına 900'den fazla basılı çalışmasıyla önemli katkılar sağlamış olan Tönnies'in sosyoloji disiplininin gelişimine yön veren *Gemeinschaft und Gesellschaft*'ı (Cemaat ve Cemiyet) ilk olarak 1887'de yayımlandı. Sosyolojinin kılavuz kavram ikiliklerinden olan *Cemaat ve Cemiyet*, modern topluma geçişimizi açıklayan ilk sistematik sosyolojik çalışmalardan biri olarak kabul gördü ve günümüzde de bir sosyoloji klasiği olarak değerlendirilmekte.

1936 yılında hayata gözlerini yuman Tönnies, aynı zamanda Alman Sosyoloji Topluluğunun kurucu başkanıdır.

EMRE GÜLER

1986, Adana doğumlu olan Emre Güler Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji bölümünden mezun olduktan sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih bölümünde yüksek lisans yaptı. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde doktora çalışmalarını sürdürmekte olan Güler, Almanya'nın Johannes Gutenberg Üniversitesi ve Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'nde misafir öğrenci olarak bulundu. Emre Güler İngilizceden Tommaso di Carpegna Falconieri'nin *Kendini Fransa Kralı Sanan Adam*'ının (İthaki, 2015) yanı sıra VakıfBank Kültür Yayınları için László Földényi'nin *Yaşayan Ölümün Mekânları: Kafka, Chirico ve Diğerleri* adlı eserini Almandan çevirmiştir.

İÇİNDEKİLER

Hasan Aksakal “Ferdinand Tönnies’in Cemaat ve Cemiyet’i Neden Önemli?” 008	II. Bölüm Karşıtlığın Açıklanması 235
Önsöz 015	III. Bölüm Deneysel Anlam 271
Birinci Kitap Çelişkinin/Karşıtlığın Genel Bir Tanımı 031	Üçüncü Kitap Doğal Hukuka Giriş 310
I. Bölüm Topluluk Teorisi 041	I. Bölüm Tanımlar ve Tezler 312
II. Bölüm Toplum Teorisi 097	II. Bölüm Hukukta Doğal Unsur 368
İkinci Kitap Doğal İrade ve Akılcı İrade 170	III. Bölüm İlişkili İrade Biçimleri - Cumhur ve Devlet 388
I. Bölüm İnsan İradesinin Biçimleri 172	Ek Sonuç ve Öngörüler 429

FERDINAND TÖNNIES'İN CEMAAT VE CEMİYET'İ NEDEN ÖNEMLİ?

HASAN AKSAKAL

Sosyoloji disiplininin kurucularından biri olan Alman düşünür Ferdinand Tönnies'in (1855-1936) henüz otuz iki yaşındayken kaleme aldığı öncü eseri *Cemaat ve Cemiyet*, 1887'de çıktığı günden bu yana pek çok tartışmaya yön vermesine ve sosyolojik düşünceye kavram çiftleri kazandırmasına rağmen, aradan geçen yüz otuz yıl boyunca Türkçeye çevrilmemişti. VakıfBank Kültür Yayınları, yayın hayatının ilk yılında Tönnies'i Türkçeye kazandırarak Türkiye'deki düşünce hayatına önemli bir katkı sunuyor.

Peki, Tönnies ve eseri neden önemli? Genişçe bir alan üzerinde gezinerek izah etmeye çalışayım. Platon ve Aristoteles'ten Karl Marx ve John Stuart Mill'e uzanan iki bin yılı aşkın bir felsefi birikimin belki de son temsilcilerinden olan Ferdinand Tönnies, "klasik filozof" tanımını karşılayacak hemen her özelliğe sahip bir düşünür. 26 Temmuz 1855'te Kuzey Almanya'daki Schleswig'in kırsal alanında doğan Tönnies, Bismarck yönetiminde Alman milli birliğinin kurulduğu yıllara denk gelen ilk gençliğinden itibaren Eski Yunanca ve Latince öğrenerek hemen hemen tüm Batı klasiklerini özümser. Strasburg, Jena, Leipzig, Berlin, Kiel ve Tübingen gibi farklı geleneklere sahip üniversitelerde okur.

Bu dönemde epistemolojiden dilbilime, hukuk teorisinden matematiğe dek pek çok alana ilgi duyar ve disiplinler-aşırı bir birikimle henüz yirmi iki yaşında Yunan dili alanında Tübingen Üniversitesi'nden doktorasını alır. Bu onun tek doktorası olmayacaktır; entelektüel ilgisini hızla Aydınlanma felsefesine ve politik teoriye yöneltir. İlk makalelerinden itibaren, Tönnies, eğitimini aldığı farklı disiplinlerin ve klasiklerden gelen geniş zeminler üzerinde düşünme alışkanlığının etkisiyle, sosyal bilimlerin neredeyse tüm bereketli konularını ustalıkla mezceder. Thomas Hobbes, Jean Jacques Rousseau, Immanuel Kant ve Adam Ferguson gibi isimlerin politik ve toplumsal kuramının derinlerine inerek insan-toplum ilişkisinin doğası, ekonomik üretim biçimlerinin dönüşümünün toplumsal değişimle bağlantısı, egemenin kim olduğu gibi, erken modern dönemin politik felsefe sorularına yeni cevaplar arar.

Bir araştırmacı olarak Tönnies'in ilk büyük icraatı, 1878'de British Museum, Oxford ve Hardwick'te Thomas Hobbes üzerine yaptığı araştırmalardır. Hobbes'un entelektüel dünyada yeniden –ve daha büyük bir- ilgi görmesine vesile olan yeni bulgularıyla, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren “Hobbes scholar” olarak tanınan ilk kişinin Tönnies olduğunu söyleyebiliriz. Bugün *Leviathan* ve *Behemoth* başta olmak üzere, Hobbes'un toplu eserlerinin en titiz editörü odur. Bu merak ona, insanların sürdürülebilir bir toplumsal düzen kurmak ve birlikte yaşamayı makul kılmak konusunda ne gibi seçeneklerinin olabileceğini düşünmeyi de öğretmiştir. Nitekim *Cemaat ve Cemiyet*'in ilk taslağı olarak

Kiel Üniversitesi Felsefe bölümünde 1881’de yazılan *habilitationsschriftten* itibaren, Tönnies birliktelik duygularının temel teşkil ettiği cemaatlerin “topluluk” ruhuyla, bireyselliğin belirleyici olduğu cemiyet yaşamını, yani modern “toplum”u karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almıştır. Hem bundan sonraki tüm kariyeri boyunca hem de 1887’de kitaplaşan *Cemaat ve Cemiyet* boyunca, Tönnies bir yandan ele aldığı karşıtlıkların teorisini geliştirirken, bir yandan da doğal irade ile insan iradesi arasında bir denklem kurmuştur.

Sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkışında Tönnies’in adı, çoğu zaman bozulmayan bir mutabakatla, Marx’tan sonra, Weber’den önce ve Durkheim’la beraber anılır. Bu onun tarih, kültür, din, ekonomi gibi konuları kapitalizm, sanayi devrimi ve siyasi devrimler üzerine yoğunlaşan düşünceleriyle beraber ele alıp analitik bir felsefe yapma çabasının bir tezahürüdür. Gündelik hayattan toplumsal kurumların dönüşümüne dek birçok mevzuu, çağının sosyolojik çalışma yapma biçimine yön verecek biçimde, kültür-medeniyet, yerel-evrensel, organik-mekanik, kırsal-kentsel, ilahi-dünyevi, rasyonel-irrasyonel, tarımsal-endüstriyel, bireyselci-kolektivist gibi birtakım kavram çiftleri üzerinden ele almasıyla, Tönnies, sosyolojinin ilk sınırlarını çizip onun repertuarını belirlemiştir. Bu kavramların izdüşümleri sadece *Cemaat ve Cemiyet*’te yürütülen tartışmalarda değil, Tönnies-sonrası sosyoloji klasiklerinin tamamında da kolayca görülmektedir.

Tönnies’in akademik anlamda şanssızlığı, ısrarla kalmak istediği Kiel Üniversitesi’nde yıllarca bir türlü tam

zamanlı kadro bulamayışırken, entelektüel anlamda şans, etrafındaki pastoral doğaya karşın Kiel'in hızla şehirleşip endüstriyel bir merkeze dönüşümüne olan tanıklığıdır. Yani bir bakıma Kiel, Tönnies'in modernite çözümlenleri için adeta laboratuvar olmuştur. Tönnies toprak aristokrasisinin Prusya ordusunu güçlendirmek adına sanayileşme yönelimini köy yaşamının ve zirai üretimin ölümü olarak okumaya meyletmiş ve "cemaat" ya da "topluluk" formunun hızla ortadan kaybolduğunu düşünmüştür. Şehir yaşamı, kapitalizmin dinamizmi, hızlı bireyselleşme ve yaygınlaşan rasyonelite (Weber'den çok önce) Tönnies'in "büyü-bozumu" olarak gördüğü bir deneyime dönüşmüştür. Tönnies'in bugün birçok muhafazakârın temel argümanlarına konu olan değerlendirmeleri, o günün koşullarında, sosyalist fikirler olarak yorumlanmıştır.

Cemaat ve Cemiyet, Tönnies hayattayken tam sekiz baskı yaptı. 1887'deki ilk baskı hemen hiç ilgi görmezken, Gotik alfabeli 1912 edisyonu, aradan geçen yirmi beş yılın ve ufukta beliren Dünya Savaşının etkisiyle, kültürel karamsarların hoşuna gitmiş görünüyor. Zamanın ötesine geçecek bir sistematik analiz çabasıyla kaleme alınan eser, esasen insan gruplarının hukuki, siyasi, iktisadi davranışlarını iki ana yapı üzerinden okuyup açıklamayı hedeflerken, gündelik tartışmaların temel tezlerine dönüşüverdi. Tönnies'in Alman Sosyoloji Cemiyeti'ni kurup başkanlığını da üstlen-

mesini takip eden 1910'lu yıllarda tartışma büyüdü. Kitap ilerleyen yıllarda Fransızcaya ve İngilizceye çevrilip sosyolojinin klasiklerinden biri olarak kabul gördü. Tıpkı, Naziler tarafından akademiden ihraç edilmiş bir entelektüel olarak 9 Nisan 1936'da ölen yazarı gibi...

Diyalektik bir yöntemle kaleme alınan ve üç kitaptan oluşan *Cemaat ve Cemiyet*, bir “teorik sosyoloji” denemesiydi ve kabul edelim ki yer yer hayli sıkıcı bir hal alabiliyordu (Bunu Tönnies’in en yakın arkadaşlarının yazdıkları da teyit etmekte). Bununla beraber, Kantçı bilişselci ve etik tavır kitabın bir kısmını özgül iradeyle genel irade arasına sıkıştırdırken, Hobbesçu hukuk arayışı, Spinozacı özgürleşme çabası, Romantizmin doğa felsefesinden bâki kalan miras ve elbette Marx’ın endüstriyel topluma bakışındaki eleştirelilik *Cemaat ve Cemiyet*’i 1880’lere dair birtakım dualitelerden çok daha fazlasını söyleyen bir esere dönüştürüyordu. Çok-katmanlı, çok-sesli ve bir bakıma filarmonik bir çalışma olan *Cemaat ve Cemiyet*, insanlığın tarihsel seyir ve dönüşüme dair nostaljik bir bakış olmadığı gibi, sadece ve yalnızca bir “kapitalist modernite” eleştirisi de değildi.

Her şeyden önemlisi, Tönnies “geleneksel topluluk” formundaki yaşamla “sivil toplum” formundaki iki farklı düzenin tarih boyunca eş-zamanlı olarak ve birbirinden faydalanarak var olduğunu ifade etmekteydi. İbn Haldun’dan Montesquieu’ya, Rousseau’dan Herder’e dek birçok klasik düşünürün özenle açıkladığı bu durum, 19. yüzyılın son demlerinde de tüm geçişkenliğiyle devam etmekteydi. Dahası, bir yandan kırsal alan kentlere yönelirken, kentlerden

de kırsala büyük bir ilgi söz konusuydu. Bu bir bakıma Antik Yunanın *polis*i ve ortaçağın özgür şehirleri için olduğu gibi, tipik bir karşılıklı beslenme haliydi. 19. yüzyılın *metropolis*i merkez-çevre etkileşiminden hem yeni üretici, hem yeni tüketici hem de yurttaş (*citizen*, *citoyen*, *bürger*) kazanmaktaydı. Aynı zamanda, Almandada ortaçağdan kalma “*Stadtluft macht frei*” (Şehir havası özgürleştirir) sözünün hakkını verircesine, şehir yaşamı, kapalı-devre cemaat yapılarını parçalayan; onun dışarıdan içeriye, yukarıdan aşağıya dayattığı ve bireyi kültürel geleneklerden gelen birliktelik hisleriyle kendine bağlı tuttuğu duygu-düşünce kümesinden çekip çıkarıyordu. Endüstriyel, kapitalist, bireyselci ve atomize edici modern şehir (*polis*), özellikle de *metropolis*, herkesin olmak istediği kişi olmasının imkânını sunan bir fırsatlar diyarıydı da... Ancak bu dünyada karşılaşan bireyler arasında organik bağlar bulunmadığından, güvenlik sorunu ortaya çıkıyordu. Kabul edilmesi şart olan toplumsal bir sözleşmeyle, bu sefer de şehir, insanları, yine dışarıdan içeriye, yine yukarıdan aşağıya doğru dayatılan bir kamusal kurallar bütünüyle sınırlandırıyordu. Şehre hâkim olan bu idari, siyasi, hukuki ağ içinde endüstriyel, sivil ve pazar ekonomisi odaklı toplum, insanı yalnızlıktan toplumsallığa taşıyan etkisiyle medeniyetin yegâne temsilcisi olduğu gibi, yine insanı toplumsallıktan yalnızlığa savuran yabancılaştırıcı etkisiyle, onun sonunu da hazırlamaktaydı. Tönnies işte bu çift yönlü ve baş döndürücü akışı doğru anlayıp açıklamak arzusundaydı. *Cemaat ve Cemiyet*, otuzlu yaşlarının başındaki bir düşünürün, ondan sonra

yapılacak başka çalışmalar için zemin oluşturma gayretinin bir ürünüydü.

Nitekim çok büyük ölçüde öyle de oldu. Kırsal-kentsel mekânlarda, geleneksel-modern yaşam formlarında, duygusal-rasyonel ilişkiler ekseninde, bireylerin davranışlarına hangi unsurların yön verdiğini açıklayan ilk eser olan *Cemaat ve Cemiyet*, sadece Tönnies'in düşünce dünyasını değil, onu takip eden Alman sosyoloji geleneğini de anlamak bakımından belki de en önemli kaynak. Okurlar kapitalizm, bireysellik, modern ahlak ve kent sosyolojisi gibi alanların; Max Weber, Werner Sombart ve Georg Simmel gibi düşünürlerin fikri tohumlarını *Cemaat ve Cemiyet*'te bulacaktır.

ÖNSÖZ

Tarihsel ve akılcı bakış açısı arasındaki çatışma on dokuzuncu yüzyıl boyunca toplumsal veya kültürel çalışmaların her alanına nüfuz etti. Başından beri, deneyselcilik ve eleştirel felsefenin Almanya'da Wolffçu düşünce ekolünce örneklendirilen kurulu akılcılık sistemine yönelik saldırısıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla bu iki yöntemle uzlaşmanın, benim toplumsal yaşamın temel sorunlarına yeni bir çözümleme getirme girişimim için önemi büyüktür.

Deneyselcilik üstün gelmiş olsa da, deneyselligin akılcılığın biçimsel sonucu olduğunu söylemek bir paradokstur. Yine de bu, muhalif pozisyonları sentezleme iddiasında bulunurken aslında değiştirilmiş deneyselcilik ve akılcılığı eşit miktarda içermekte olan Kant'ın epistemolojisinde hiçbir yerde olmadığı kadar barizdir. Bu karışım, her ne kadar Hume, gerçekler ve nedensellik açısından evrensel ve gerekli bilgi diye bir şeyin var olup olamayacağını sorgulaması da, halihazırda onun saf deneyselliginde belirgindi. Aksine, daha sonrasında Kant'ın böylesi bir bilginin gerçek ve mümkün olduğu sonucuna varması gibi, kavramsal olarak böylesi bir bilginin imkânsız olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Her ikisi de zıt sonuçlara ulaşmak için akıl-

cı bir yolda ilerlemektedir. Hatta Kant, şeylerin varlığını ve etkisi olduğunu kabul edip bilginin, düşünme eyleminin kendisi gibi, esasen özneliğin ürünü olduğunu öne sürerken, Hume, sanki bilgi insan zihninin *tabula rasasına* etki eden nesnel nitelik ve şartların bir ürünüymüş gibi, deneyselciliği algıya içkin kabul ediyordu. Kant'a göre doğrulukla mütekabiliyet, bilgiyi elde etme araçlarının doğasına bağlı olacaktır. Sezgisel biçimlerin ve anlama kategorilerinin ötesine geçtiğimizde bu araçlar sadece fikir karışıklıkları, gerçekliklerin algılanmasından hareket edildiğinde, özellikle algı ve görüntülerin isim ve fikirlerle ilişkilendirilmesidir. Ancak verili etkilerin nedenlerini aradığımızda, eğer neyin gerekli veya kesin olduğunu neyin mümkün olduğundan ayırt etmek istiyorsak, aracılığın doğasına dair belli kavramların (varlıklar, şeyler veya kuvvetler) ve onların işleyiş biçimlerinin önkabulüyle hareket etmemiz gerekmektedir. Fakat bu kesinlikler Hume deneyselciliğine göre zaman içerisinde art arda, düzenli biçimde elde edilen bilgilerden başka bir şekilde elde edilebilir değildir ki, böylece aslında benzer türdeki tüm bağlantılar en başta rastlantısal, neticedeyse sık tekrarlar yoluyla alışkanlıklara dönüşerek kendini sabitler ve gerekli, başka bir deyişle, nedensel olarak yorumlanır. Nedensellik, böylelikle, tamamen Kant'ın onu anlama kategorisi olarak ileri sürdüğündeki gibi, şeylerden çıkarılıp insanlara aktarılır. Fakat Kant, Hume'un önerdiği, bunun tamamen bireysel deneyimden kaynaklandığı açıklamasını reddeder. Kant'ın, nedenselliğin tüm deneyimleri öncelediği şeklindeki ifadesi, aslında daha derin bir açıklama

manın yolunu göstermektedir. Çünkü Hume'un keşfettiği psikolojik yasa tohumdan meydana gelen bir zihin veya idrak kabiliyetince güçlendirilmeli, hatta onda temellendirilmeli ve doğuştan gelen belli güçler ve eğilimlerle donatılmalıdır. Fizyolojik açıdan insanların düşünme eylemini hayvanlarını rastgele eylemlerinden ayıran tek şey serebral kortekstir. Korteks, büyümesini geliştirmek için, edinilen izlenimlerin kusursuz bir eşgüdümünü ve aynı zamanda bu belli hislerle duyumsal deneyimin bütün dahili vaziyeti arasında olumlu bir ilişkiyi gerektirir. Bu dahili vaziyet mutlak *a priori*dir. Varoluşun bütününü kendi içerisinde, bir kısmı beyin ve duyu organlarının, başka bir deyişle, kavrayıcı zekânın gelişim ve faaliyeti yoluyla zamanla netleşecek olan bulanık, genel ilişkilerde kucaklayan bir şeyden başka hemen hemen hiçbir şekilde hayal edilemez. Takip eden her deneyim, tıpkı takip eden her eylem gibi, o zamana dek bunun için geliştirilmiş olan organlarla, bütün varlık vasıtasıyla gerçekleşir. Fakat burada, organik yaşamın başlangıçlarına dek götüren, neticede psikolojik açıdan belli bir duyumsal deneyimin bedensel kuşatması şeklinde ifade edilmesi gereken sonsuz bir geri çekilme ortaya çıkar. Yaptığımız ya da başımıza gelen her şey (ki "yapmak" eyleminin öteki yüzüdür basitçe), dolayısıyla hayatın kendisi bir deneyimdir, tıpkı her deneyimin bir eylem ya da başımızdan geçen bir olay anlamına gelmesi gibi. Her eylemde organik değişim vardır. Bu değişim ardında, büyüme ve gelişmedeki var olan eğilimleri ya güçlendiren ya da onları farklı veya zıt yönlerde doğrultan izler bırakır. Özellikle de neticede sade-

ce hafıza tarafından üretilebilen, halihazırda biçimlenmiş hassasiyetlerin birikmiş etkisi biçiminde hafızadan anladığımız şey bu izlerdir. Bir organdaki her olası değişiklik özü itibarıyla mevcut olan genel durumuna, yani yatkın olduğu ve değişimi kabul etme veya değişime direnmesinin muhtemel olduğu boyuta bağlıdır. Bu nedenle, bu çalışmanın ikinci kitabında tüm zihinsel faaliyetler açısından irade ve kavrayış gücünün temel değişkenleri olarak haz, alışkanlık ve hafızanın eşzamanlı biçimde nasıl olup da hem aynı hem de farklı olduğunu göstereceğim. Çalışmam, aynı zamanda, insan anlayışının kökeni ve tarihi sorununu da içerecektir. Dolayısıyla, kısmen Spinoza ve Schopenhauervari bir yolla, kısmen de biyolojik evrim teorisi yoluyla, hem bu felsefi meseleleri netleştiren hem de onlar tarafından netleşen bir yorumlama, hatta Kant'ın Hume'u mağlup ettiği düşünce biçiminin bir yorumlaması olacak. Çünkü Kant'ın görüşü doğru olduğu için, sadece var olan bir şeyi “sebeup olan”, gerçekleşmekte olan bir şeyi “sebeup olunan” olarak düşünebildiğimiz gerçeğini değil, neden böyle düşünebildiğimizi de göstermektedir. Bunlar çok eski zamanlardan beri, hatta ezelden beri var olan işlevlerdir ve kökenleri kavrayışımızın yapısında yer almaktadır. Bunun başka türlü olamayacağı gerçeği mutlaklık hissimizin dayandığı bir gerekliliktir. Çünkü bir şeyin ‘gerçekleşebilmesi’ ile ‘doğasına uygun biçimde gerçekleşebilmesi’ kimliğin biçimsel prensibiyle paralel biçimde tek ve aynı şeylerdir.

Fakat biz insanlar, nedenselliğin de duyup organları gibi bizi tamamlayıcı olduğu ve bizim sonrasında neden ve

etkiyi ifade etmek için kelimeler icat ettiğimiz ölçüde, doğal bir 'düşünce topluluğu' oluşturduğumuzda bu süreçlere ilişkin farklılıklar sadece düşünme eyleminden, başka bir deyişle, hangi öznelerin neden olan etmenler olduğuna, dolayısıyla da asıl neden olma eyleminde (τὰ ὄντως ὄντα) bulunduğuna karar vermekten doğabilir. Bu noktada, çoğu bir arada kalsa da, halklar, gruplar ve bireyler efsane ve şiirlerinde, doğayı insan ve hayvanların biçiminde faal bir vasıta olarak tasvir etmek alışkanlığını paylaşmada birbirinden ayrılır. Hareket ettirilmesi gereken edilgen nesnelere ve kendi kendine hareket edebilen etken nesnelere arasındaki ayrım düşüncenin erken bir aşamada kavrayabileceği bir şey olmasına rağmen, dilsel biçimler bunun kanıtlarını göstermektedir. Her şeyi hesaba katınca baskın çıkan şey, tüm doğanın canlı bir varlık olduğuna dair sezgisel his, tüm eylemlerin özgür iradenin ürünü olduğu ve tanrılarla şeytanların onu görünür öznelerle paylaştığıdır. Fakat tüm dünyanın kadeiri bir kez, onu yoktan var eden, keyfince idare eden, ona, tüm gelişimini düzenli ve gerekli kılan kanun ve emirler veren bir tanrının eline teslim edildiği zaman, doğadaki tâbi olan tüm iradeler ve özgürlükler, hatta insan soyunun özgür iradesi bile kaybedilir. Diğer bazı 'hareket eden neden'lerin etkisine atfedilemeyecek eğilimler, sadece açıklanamayan eğilimler ve kuvvetler olarak açıklanır. Hatta böylesine esrarengiz bir gücü ve gizemi olan *liberum arbitrium indifferetiae* bile, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen tanrıyı kendi yasalarını ihlal etmek sorumluluğundan aklamak için deneyimin bir unsuru olarak değil, ama gerekli bir varsayım

olarak yeniden oluşturulabilir. Tüm bu düşünce biçimi, her ne kadar bu kaynaklardaki kökenlerine ait izler taşısa da, ilkeleri, tek bir ilahi iradenin olduğu kavramsallaştırması gibi dinsel inançlara ve popüler düşünce biçimlerine karşı olan bir bakış açısına aittir. Bu ilkeler, başından beri bu düşünce tarzının doğal alanlarında bağımsız biçimde hareket eden benzer ilkelerle birleşip kendine ait bir kimlik geliştirerek kökenlerinden oldukça bağımsız bir görünüm elde edene dek gelişimini sürdürür. Bu alan bilimsel düşüncenin alanıdır. En erken ve en saf biçiminde, bırakın tanrılar ve insanların arzularını, olguların sebepleriyle bile hiçbir ilişkisi yoktur. Ebat ve miktarları mukayese edip ölçme sanatlarıyla birlikte çok amaçlı bir yan beceri olarak hesap etme, yani toplama-çıkarma-çarpma ve eşit parçalara bölme sanatı geliştirildi. Bu işlemlerin zihinde bu kadar kolayca yapılmasını sağlayan şey, bu amaç için organize bir isimler sisteminin halihazırda var olması ve algılanan nesnelere hiçbir ayrıntı çeşitliliğinin gerekli olabilecek herhangi bir şekilde eşdeğer birimlerin sistematik kombinasyonuna müdahil olmamasıdır. Böyle bir sistemde ustalık için bazı somut nesnelere desteği gerekiyorsa, hesaplama işini yapan kişi eğer mümkünse özdeş olan ve kolayca gözlemlenebilir yönlendirilebilen nesnelere alacak, eğer bu mümkün değilse de, o bunları yaratacak ve onlara bu nitelikleri yükleyecektir. Doğada gözlemlenebilir nitelikleri açısından çok veya az oranda benzer olan pek çok şey bulunmakta ve mükemmel bir benzerlik derecesine 'aynılık' adı verilmektedir. Bu kimlik varsayımı ve onu bir isimle çağırarak doğal olsa da, isimler bilinçli

ve keyfi biçimde üretildikçe bu süreç yapay ve planlanmış hale gelecek. Mükemmele çok yakın bir kimlik olarak ele alınabilecek bir şey yaratmak şeklindeki bariz bir amaç için doğal farklılıklar göz ardı edilecek ve bilinçli olarak önemsenmeyecek veya etkin biçimde ortadan kaldırılacak. Dahası, hesaplama gibi, tüm bilimsel düşüncenin de ölçüm yapmak için kimliğe gereksinimi vardır. Çünkü ölçümün, söz konusu mukayesenin belirli bir vaka, başka bir deyişle, bir standart olarak iş gören kesin bir oran olduğu eşitliği ya da genel bir ilkeyi ortaya koyması gerekir. Bu nedenle bilimsel denklemler, asıl nesnelere arasındaki asıl ilişkilerin atfedildiği standartlardır. Zihinsel emekten tasarruf edilmesine yardımcı olurlar. Sayısız vakada defalarca sıfırdan başlayarak yapılması gerekenler tek seferde ve herkes için tek bir prototipik örnekte hesaplanır ve geriye sadece uygulanması kalır. Tüm asıl vakalar ya prototipik örneğin aynısıdır ya da onunla ve neticede de diğer vakalarla belirlenebilir ilişkileri vardır. Böylelikle tüm genel veya bilimsel kavramlar, ifadeler veya sistemler, belirli vakalarda bir bilgi parçası veya en azından mantıklı bir varsayıma varılabilecek araçlar gibidir. Onları kullanmak varsayımsal genel vakanın yerine mevcut vakanın belirli isimlerini ve genel şartlarını koymak anlamına gelmektedir. ‘Tasım’ bu şekilde işlemektedir. Bu yöntem, tüm uygulamalı bilimlerde pek çok farklı şekilde (örneğin ilk prensiplere göre düşünmek şeklinde) karşımıza çıkabilir. Bilimin saf halinde, en basit şekliyle sayı sistemlerince (örneğin kimlik ilkesi hakkında düşünmek veya bir şeyi başka bir şeyle ölçmek şeklinde) temsil edilen bir isimler sistemi-

ne (terminolojiye) atıfta bulunuruz. Çünkü saf bilim yalnızca, bir nesnenin sadece bir hesaplama meselesi olan niceliği veya ebatı veya sonsuz küçüklük noktası ya da doğru, kalınlığı olmayan düzlem, beden oranları gibi mekânsal olgular arasındaki ilişkilerin belirlenebileceği bu düşünce inşalarıyla ilgilidir. Neticede zamandaki hayali olaylar, gerçek olayların tipi olarak ele alınacaktır, tıpkı kara deliğe düşen ve hızı, belirsiz bir zaman boyunca hareket eden ölçülebilir bir uzay birimi olan beden gibi. Bu hızın sabit mi yoksa değişken mi olduğuysa bazı belli önkabullere göre hesaplanacaktır. Uygulama tamamen varsayımsal ve genel vakanın somut ve belirli vakalardan ne kadar farklı olduğuyla çeşitlilik ve düzensizliklere bağlı olarak daha da zorlaşır. Uzayda hareket yoluyla anlık bir bağlantı kuran ayrı bedenleri incelemek yoluyla, ortaya konan (ve harekete içkin olan) işin niceliği olarak bilimsel 'neden' kavramına ulaşırız. Bu, etki ve tepkinin kimliği ilkesine paralel olarak başka bir nicelikle -etkiyle- de eşit ve dolayısıyla takas edilebilirdir. Bu, ancak nesnel gerçeklik ve yaratıcı gücün tüm çağrışımları, aslında kapsamında oldukları kuvvet kavramından çıkarıldığı zaman tamamıyla kavranabilecek bir fikirdir. Böylelikle saf mekaniğin büyük sistemi tüm somut bilimlerle, en başta da uygulama alanları olan fizik ve kimyayla ortaya çıkar.

Bu arada nedenselliğin bu bilimsel görüşü içerisinde ve bu görüşün yanı sıra hem onun nihai varış noktası hem de eleştirisi olarak ortaya çıkan, felsefi görüş diyebileceğimiz bir şey gelişmektedir. Bu, mekaniğe karşı organik, fizikle karşı psikolojik bir görüştür. Dahası, bu görüşe göre

yaratıcı kuvvet haricinde hiçbir şey yoktur. Yaratıcı kuvvet, belli tezahürlerinin zorunlu olarak sağlandığı evrensel bir enerji korunumu sisteminin gerçek ve kalıcı birimidir. Diğer tüm doğa kanunları, mekanikten elde edilen kanunların her canlının -bir bireyin ya da türün- yaşam ilkesine hizmet etmesi gibi evrenin yaşam ilkesine hizmet eder. Bu bilim bir yandan daha evrensel hale gelip diğer yandan yöntemlerini organik dünyaya yayarken, bu açıdan daha felsefi hale gelmelidir. Ancak doğanın genel taslağında basit ve gerekli olan bir felsefi görünümü, bilim ilkelerini ne kadar özümlediğine bağlı olarak çoklu ve nispi-tesadüfi doğrulara inebilir. Yaşamı ve yaşam biçimlerini en azından somut genellemelerden (veya kavrayışlardan) elde edilen tipler yoluyla göstermek zorundadır. Çünkü bütün yaşam genelden özele doğru bir gelişimden oluşmaktadır.

Tüm bilim ve böylelikle bilim şeklini alan tüm felsefe de akılcıdır. Nesnelere fikir meseleleri, zihinsel inşalardır. Fakat tüm felsefe ve böylelikle de felsefe şeklini alan tüm bilim deneyseldir. Yani tüm varlıklar dinamik, tüm var oluş ise hareket ve değişime tâbi görülmelidir. Var olmamak veya hiçlik (το μή ὄν) de, bundan dolayı kabaca diyalektik bir biçimde gerçekliğin bir parçası olarak görülmelidir. Deneysel ve diyalektik yöntemler birbirine ihtiyaç duyar ve birbirini tamamlar. Her ikisi de sadece karşılaşan, mücadele eden ve bir araya getiren, ama nihayetinde psikolojik gerçeklikler olarak anlaşılabilir –hatta bizim bu şekilde tanıdığımız- eğilimlerle ilgilidir. Çünkü insan iradesini kendi irademiz olarak tanır ve her zaman doğanın geri kalanı tarafından

katı biçimde sınırlandırılmış da olsa insan hayatlarının yazgısının bu iradelerin toplamını oluşturduğunu kabul ederiz. Her iki yöntem de her şeyden öte genel ve bireysel insan psikolojisinde onaylanmıştır. Genel psikolojinin gerçekleri tarihsel ve çağdaş kültürle, bir başka deyişle, insan yaşamı ve onun tüm yarattıklarıyla eşanlamlıdır.

Yalnızca olayların bir toplamı olarak tarih, ne bilim ne de felsefedir. Fakat içinde insanlığın yaşam kanunları keşfedilebildiği ölçüde her ikisidir de. Başlangıcı ve sonunu büyük oranda müphem varsayımlarca ortaya konan bir olaylar bütünüdür. Gelecek, bizim için geçmişten daha karanlık değildir. ‘Şu an’ olarak deneyimlediğimiz şeyi öncelikle gözlemlemeli ve anlamaya çalışmalıyız. Fakat aynı doğanın kendisi gibi hem bariz hem de tamamen gizemli görünen bu alana girme cesaretini gösteren ciddi ve saygıdeğer çalışmaların büyük bir kısmı, konuya önyargısız ve teorik olarak titiz bir biçimde yaklaşmanın zorlukları yüzünden değerini kaybetti. Araştırmacı, incelemesinin problemlerine çok yakın durmakta. Bir doğa araştırmacısının bir bitki veya hayvanın yaşam süreçlerini izlerken sahip olduğu aynı tarafsız tavırla böyle olguları dikkate almak için büyük çaba ve pratik ve hatta belki de doğal bir tarafsızlık gerekmekte. Hatta eğitilmiş ve eleştirel bir kamuoyu bile kural olarak bir yazarın bir mevzunun şu anki durumu, nasıl bu duruma geldiği ve nereye gideceği hakkındaki fikirlerinin söylenmesini istemez. Aksine, bunların nasıl olması gerektiğine dair ne düşündüğünü bilmek isterler. Çünkü doğruların belli öncüllere göre organize edildiğini görmeye alıştığımız ve bu bir noktaya

kadar kaçınılmaz olabilir. Fakat insanlar bu görünmez tehlikenin bilinçli olarak göz ardı edilmesinin zihnin bilimsel alışkanlığını biçimlendiren şey olduğunu görememektedir. Önyargısız gözlemcinin sakin ve kendi halindeki mantığı yerine ilgili tarafın inatçı ve şiddetli belagatını umuyor ve neredeyse teşvik ediyoruz. Dolayısıyla modern toplumbiliminde ve özellikle de Almanya'da, altta yatan teorinin ima ettikleri hakkında bir mücadele sürdürülmekte. Bunu rakip menfaatler ve sınıfların temsilcilerinin, siyasetin teknolojik ilkeleri olarak adlandırılabilir, karşıt görüşler ve öğretiler adına daha fazla veya daha az dürüstlikle konuşma iddiasında bulunduğu politika ve yasama üzerine tartışmalarda ki çatışan akımların bir yansıması olarak hayli hayli kabul edebiliriz. Bu farklılıklar bazen onları temsil edenlerin ahlaki hassasiyet ve eğilimlerindeki daha derin bir kaynaktan gelebilir. Fakat öyle olduğunda bile, diğer tutkular gibi, bu hislerin de meselelerin nesnel biçimde ele alınmasını engellemesine izin verilmemelidir. Dahası, bana öyle görünmektedir ki (en çarpıcı örneği vermek gerekirse), bireysellik ve sosyalizm öğretileri arasındaki karşıtlığın modern sanayi ve ticaretin gerçeklerinin teorik bir kavranışı için uygunluğu fizyoloji bilimi için alopantik ve homeopatik tıp arasındaki mücadelenin uygunluğu kadar büyüktür. Aksine, kendimizi tüm bu geleneklerin sislerinden arındırmalıyız. Kendimizi, incelediğimiz şeylerin tamamen dışında konumlandırmalı ve bedenlerle hareketleri teleskop ve mikroskopla gözlemler gibi gözlemlemeliyiz. Uygurlık alanı içerisinde bu meseleler birbirinden gök cisimlerinin yörüngelerinin

doğa dünyasındaki ilkel bir organizmanın parçalarından ve yaşam süreçlerinden farklı olduğu kadar farklıdır. Bir yanda devasa ve evrensel bir ölçekte incelenirken, öte yanda en ince ayrıntısıyla ele alınır. Evrensel bakış açısından, tarihin kendisi, bir gezegenin kaderinin bir parçasından daha fazla bir şey değildir ve organik yaşamın dünyanın zamanla soğuması yoluyla mümkün olan gelişiminde bir bölüm oluşturmaktadır. Öte yandan, ayrıntılı biçimde bakıldığında, tarih benim gündelik yaşamımın çevresi ve şartlarıyla, benim gözlerimle görüp kulaklarımla duyduğum tüm insan faaliyetleriyle ilgilidir. Deneysel ve diyalektik felsefe, tüm bu farklı perspektiflere eşzamanlı olarak odaklanmayı denemektedir. Her iki felsefede de yaşamın gereklilikleri ve insan doğasının tutku ve eylemleri temel olarak aynıdır. Analitik disiplinler de onlara zaman veya mekân bildirmeden genel anlamda atıfta bulunur. Tüm bireylerin tamamen ayrı olduğu ve kendi menfaatleri için akılcı ve keyfi biçimde çabaladığını varsayarlar. Dolayısıyla bu disiplinler yalnızca, bu bireyler ve iradeleri arasındaki ilişki ve bağlantıları yöneten soyut kanunları belirlemeyi değil, aynı zamanda ticari temasın yol açtığı Maddi koşullardaki değişiklikleri belirlemeyi de üstlenmiştir. Böylesi ilişkilerin resmi sonuçlarıyla ilgilenen disiplin, geometriyle karşılaştırılabilecek olan saf hukuk veya doğal hukuktur. Maddi doğasıyla ilgilenen disiplinse soyut mekaniğe benzeyen politik ekonomidir. Her iki disiplin de uygulamada toplumsal gerçekliğin koşullarıyla ilgilenmektedir. Fakat uygarlığın, insan ve iş ilişkilerinin daha karmaşık ve yüksek oranda gelişmiş hale geldiği

durumlarda bu koşulları anlama ve ele almada çok daha etkilidirler. Őimdiye kadar neredeyse tüm 'organik' veya 'tarihsel' fikirler bu iki disipline de dűřmandı. Bu alışma hem hukuki ve ekonomik yaklaşımları kapsamayı hem de onları birbirine tâbi durumunu sürdürmeyi denemektedir. Fakat bunu diğer pek çok Őey gibi yalnızca taslak olarak yapabildim. Konunun olağanüstü zorlukları var. İlgili düşünce yapılarının doğru olup olmadığıdan çok, bu iře uygun olup olmadığının görölmesi için incelenmesi gerekiyor. Bu da ancak yapmak üzere olduğum açıklamayla kanıtlanabilir ve umuyorum ki bunu yapabilirim. Hatalı yorumlamalardan veya tuhaf pratik uygulamalardan sorumlu olmadığımı belirtmek isterim. Kavramsal düşünmeye alışkın olmayan insanlar, böyle konularda yargıda bulunmaktan kaçınmalıdır. Fakat bu tarz bir kısıtlama çağımızda artık beklenmemelidir.

Fikirlerimin gelişimini borçlu olduğum etkiler hakkında kolaylıkla bir bölüm yazabilirdim. Sosyal bilimlerin kendisinde bunlar çok ve çeşitlidir. En önemli isimlerin bazıları, zaman zaman yapılan alıntılarda karşımıza çıkmaktadır. Ancak Auguste Comte ve Herbert Spencer'in büyük sosyolojik eserlerinin bu yolda bana sık sık eşlik ettiğinden bahsetmek isterim. Comte'un bilhassa tarihöncesi temelleri ele alırken, Spencer'in da genel tarihsel bakışında olmak üzere her ikisinin de zayıflıkları bulunmaktadır ve her ikisi de insan soyunun gelişimini, insanın entelektüel gelişimine doğrudan bağlı olarak gayet tek taraflı bir biçimde sunmaktadır (her ne kadar Comte sonraki eserlerinde konuya dair

daha derinlikli bir yaklaşımla geliştirmiş olsa da). Ayrıca Bay A. Schaeffle ve A. Wagner'in yorulmak bilmez çabalarının ve büyük eserlerinin ateşli bir müridi olduğundan ve olmaya da devam ettiğinden bahsetmek isterim. Her ne kadar ikisi de Rodbertus'un derinlikli siyasi kavrayışıyla hemfikir olsa da, görebildiğim kadarıyla hiçbir modern toplumun gelişiminin patolojik yönünü onun gibi kabul etmiş görünmemektedir. Sadece teorisyenler ve kanun koyucuların iyi niyeti böylesi bir gelişimi değışime uğratmaktan daha fazlasını yapamaz. Ayrıca, çalışmamın en derin biçimde her biri diğlerinden son derece farklı olan üç seçkin yazardan etkilendiğini de -teşvik edildiğı, aydınlatıldığı ve onaylandığını- gizlemeyeceğim. Bu yazarlar; 1) En geniş ufuklara sahip felsefi hukuk tarihçisi ve *Ancient Law, Village Communities in the East and West, The Early History of Institutions, Early Law and Custom*'ın yazarı olan Sir Henry Maine. Onun ufuk açıcı yorumlarını okurkenki tek pişmanlığım aile, cemiyet yaşamı ve tüm bu çeşit kurumların tarihöncesi üzerine Bachofen'in *Anaerki*'sinden Morgan'ın *Eski Toplum*'u ve ötesine dek, kimi yazarlarca sunulan sıradışı kavrayışlara insafsızca karşı çıkmasıdır. Yoksa modern koşullar hakkındaki iyimser görüşü sebebiyle ona güveniyorum. 2) 3 ciltlik *Das Deutsche Genossenschaftsrecht* ve *Johannes Althusius* ile pek çok dergi makalesinin yazarı Otto Gierke. Her ne kadar yazılarında bana göre en önemli bakış açısı olan ekonomik bakış açısıyla hiç karşılaşmamış olsam da Gierke'nin bilginliği ve düşünceleri bende her zaman hayranlık uyandırmıştır. 3) Bu en son bahsettiğim ekonomik bakış açısı yönünden

en önde gelen ve en derinlikli olan toplumsal filozof Karl Marx'tır (*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* ve *Das Kapital*). Tamamen yok etmekten gurur duyduğu sözde ütöpik fan-tezisi sebebiyle zeki insanlarca bile asla affedilmediği için dikkatleri onun ismine yöneltmekten mutluyum. (Bir dü-şünürün faal işçi hareketlerinde yer alması, eleştirilenleri için sorun değildir. Eğer bunun ahlaksızca olduğunu düşünüyorsa onların ahlak dışı eylemlerine kim burnunu so-kuyor?) Benim kendi adıma bu genel algıdan çıkardığım so-nuç çağdaş anayasa ve gelişmekte olan geleceğin anayasası sosyalist nitelikteyken, uygarlığın doğal, bizim için geçmiş-te kalmış olan fakat temelinde yatan anayasasının komünist olduğudur. Bence bu görüş, gerçek tarihçiler için, kapitalist üretim biçiminin gerçek yüzünü ortaya çıkaran kâşif konu-yu tamamıyla açıklayabilen tek kişi olsa bile, bu meseleyi en net biçimde anladıklarında tuhaf değildir. Ben bunlar arasında tarihsel gerçeklerin yaşam ve ölüm gibi doğal olan bir ilişkisini görüyorum. Hayattan zevk alabilir, ölüme ağıt yakabilirim. İlahi yazgıyı seyre daldığımda mutluluk ve hü-zün kaybolur. Terminolojim ve tanımlamalarım da herkes-ten apayrı bir yerde durmaktayım. Fakat anlamamın kolay olduğu bir şey vardır: Topluluktan akan ve onun tarafından koşullandırılan veya toplumu ortaya çıkaran ve onu sürdü-ren bireycilik dışında tarih ve kültürde bireycilik asla yok-tur. Bireysel insanın genel anlamda insan soyuyla olan bu karşıt/çatışan ilişkileri meselenin tam da özüdür.

Ben bu fikri kendi fikrim olarak gördüğüm için, bu son derece kusurlu eserin ana temasının eleştirilmesinden

korkmama gerek yok. Tanıdığım veya tanımadığım okurlarla kişisel temaslar, sempatik bir tavırla harekete geçirilmiş veya teşvik edilmişlerse eğer, tarafımca çok daha takdir edilecektir. Bundan pek çok şey doğabilir; en azından benim için emeklerimin mükâfatı ve yeni bir teşvik. Çünkü kişi gerçek için ne kadar zorlu bir mücadele verirse versin; “şeyler hakkındaki tüm fikirler bireye aittir ve inançlarımızın akla dayanmayıp iradeye dayandığını ve insanların sadece kendileri için uygun olanı ve fark edebildiklerini anladığını çok iyi biliriz. Eylemde olduğu gibi, bilgide de önyargı her şeyi belirler ve önyargı, adından da belli olduğu üzere, gerçeklerin sınanmasından önce varılan bir yargıdır. Doğamızla uyumlu veya uyumsuz olan şeylerin kabulü veya reddidir. Hem doğruya hem de yanlışa, uyum içerisinde olduğumuzu hissettiğimiz her şeye yönelik oluşumuzun mutlu bir dürtüsüdür,” şeklindeki ifade geçerliliğini sürdürmektedir (Goethe, *Renk Öğretisi*, Tartışma Kısmı, WW, 38, s. 16).

İkinci Kitapla alakalı olarak, sistematik olarak ilerlediği için Birinci Kitap'tan önce gelmesinin daha iyi olabileceğini söylemem gerek, ama bu sıralamayı kasten yaptım. Kitaplar birbirini tamamlıyor ve açıklıyor. Söz verdiğim üzere bu eserin, ardından neredeyse hiçbir iz bırakmamış olan ilk taslağının 1881'de Kiel Üniversitesi Sanat Fakültesinde bitirme tezim olarak sunulduğunu eklemem gerek.

Husum, Schleswig-Holstein Ferdinand Tönnies
1887 Şubat'ında Obermais bei Meran'da yazıldı.